

Volksuniversiteit – Kopstukken uit de Filosofie

Ron Muijzer over Friedrich Nietzsche – verslag van de bijeenkomst op 9/4-2018

(deze tekst is ook te vinden op www.ronmuijzer.nl)

Een poging doen om Nietzsche in twee uur te behandelen is wat mij betreft te vergelijken met een buslading Japanners die Europa ‘doen’ in drie dagen. Pak een willekeurig boek van deze zonder twijfel gestoorde, geniale en wild om zich heen slaande filosoof, sla het open op een willekeurige pagina, en wat je dan leest vormt op zich al voldoende stof voor een studiebijeenkomst van een weekend, vol inspiratie, verrassende inzichten, en waarschijnlijk ook verschil van mening en ruzie. Nietzsche was geen gemakkelijk mens, hij maakte het zich niet gemakkelijk, en ook hem proberen te begrijpen valt niet mee. We gaan een poging wagen, min of meer in zijn stijl, en zien waar het schip strandt.

We beginnen met muziek. Ook Nietzsche schreef muziek, net als Rousseau. Verschil is wel dat Rousseaus muziek enorm populair was (zelfs de koning kwam luisteren), terwijl Nietzsche vooral romantische, meditatieve gelegenheidsstukken schreef. I.t.t. Rousseau heeft Nietzsche zijn muziek nooit gebruikt als ‘voertuig’ voor de promotie van zijn ideeën. Ik laat nu muziek horen uit zijn beginperiode: ‘Aus der Jugendzeit’ uit 1862, en aan het eind van deze bijeenkomst het vierde deel uit de derde symfonie van Mahler uit 1902, gebaseerd op een thema van Nietzsche.

Friedrich Nietzsche leefde van 1844 tot 1900. De laatste 11 jaar van zijn leven, van 1889 tot 1900, was Nietzsche krankzinnig. Over wat hem geestelijk mankeerde, zijn meningen verdeeld. Hij had verschillende klachten: hoofdpijn, concentratiestoornissen, wisselende stemmingen, overgevoeligheid voor geluid, voedsel en klimaat. Diagnoses lopen uiteen van een geslachts- en/of zenuwziekte, een tumor, de ziekteverschijnselen kunnen veroorzaakt zijn door dubieuze medicijnen, en de romantische versie is dat hij ten onder ging door te diep nadenken over te gevaarlijke onderwerpen. Zijn productieve periode als filosoof heeft nauwelijks 20 jaar geduurd, en toch heeft hij een enorm oeuvre nagelaten dat tot op de dag van vandaag enorme invloed heeft.

Nietzsche was een gedreven, fanatiek mens. In gezelschap gedroeg hij zich zachtaardig en vriendelijk. Zijn stem was opmerkelijk zacht. Achteraf gezien zagen en zien velen hem als een visionair, iemand die de mensheid probeerde te behoeden voor ... , voor wat eigenlijk? Volgens filosoof Joep Dohmen was Nietzsche als de dood voor de ‘aanstormende massacultuur’, de cultuur waar wij op dit moment deel van uitmaken, de overwinning van de kleinburgerlijkheid.

Volgens Plato beschouwde Socrates zich als een verloskundige, iemand die de pijnlijke bevalling van nieuwe inzichten tot een goed einde probeerde te brengen. Nietzsche zag zichzelf als de arts van de westerse cultuur.

Nietzsche was schrijver, dichter en musicus, psycholoog en cultuurfilosoof. Als filosoof richt hij zich op wetenschap, kunst, religie en moraal, en op de filosofie zelf: hij analyseert wat het betekent om filosoof te zijn.

Nietzsche was de zoon van een predikant, en was nazaat van een lange predikanten-traditie. Taal, en met name de effecten van formuleringen waren van groot belang voor predikanten. Zo ook voor Nietzsche. Hij had als classicus (uiteraard) retorica bestudeerd.

Over de relatie tussen taal, denken en spreken zegt hij in het boek "Morgenröde" het volgende:

"Hier is de zee. Hier kunnen wij de stad vergeten. Wel beieren juist nog haar klokken het 'Ave Maria'. Het is dat duistere en dwaze, maar zoete gedruis op het kruispunt van dag en nacht, maar niet langer dan een ogenblik. Nu zwijgt alles. De zee ligt er bleek en glanzend bij. Ze kan niet spreken. De hemel speelt zijn eeuwige stomme avondspel met zijn rode, gele, groene kleuren. Hij kan niet spreken. De kleine klippen en rotsstroken die in de zee uitlopen als om de plek te vinden waar het het eenzaamst is, ze kunnen allen niet spreken. Deze ontzaglijke zwijzaamheid, die ons plotseling overvalt, is mooi en huiveringwekkend. Ons hart zwelt er bij. Oh, huichelarij van deze stomme schoonheid! Hoe goed zou ze kunnen spreken, en hoe boosaardig ook, als ze maar wilde. Haar gebonden tong en haar lijdend geluk in haar gezicht is een geniepige streek om met jou meegevoel te spotten. Het zij zo. Ik schaam me er niet voor, voorwerp van spot te zijn voor zulke machten, maar ik beklag jou natuur omdat jij moet zwijgen, ook al is het slechts jou boosaardigheid die jou tong bindt. Ik beklag jou om je boosaardigheid. Ach, het wordt nog stiller! En nog eens zwelt mijn hart. Het schrikt van een nieuwe waarheid; het kan zelf ook niet spreken. Het spot zelf mee wanneer de mond iets uitroept in deze schoonheid. Het geniet zelf zijn zoete boosaardigheid van het zwijgen. Het spreken, het denken zelf gaat mij tegenstaan. Hoor ik dan niet achter elk woord de dwaling, de inbeelding, de geest van de waan lachen? Moet ik dan niet met mijn medelijden spotten? Met mijn eigen spot spotten? O zee, o avond, jullie zijn geen aangename leermeesters. Jullie leren de mens op te houden mens te zijn. Moet hij zich aan jullie overgeven? Moet hij worden zoals jullie zelf zijn: bleek, glanzend, stom, ontzaglijk, rustend boven zichzelf, boven zichzelf verheven?"

Alleen wij, mensen, hebben taal en kunnen de wereld betekenis verlenen. Maar ook wij zijn natuur.

In zijn boek "Ecce homo" zegt Nietzsche dat hij er bang voor is dat hij ooit heilig verklaard wordt. Hij is uiteindelijk een icoon geworden, een cultfiguur, maar zeker niet heilig; daarvoor is zijn werk te controversieel. Maar van alle kopstukken die we behandeld hebben in deze serie van de Volksuniversiteit, is hij zonder twijfel de 'kopste': hij wordt tot de dag van vandaag over de hele wereld geciteerd, bestudeerd en becommentarieerd.

Dat was tijdens zijn leven niet zo: Zijn vriend, en later bittere vijand componist Richard Wagner (1813-1883) kraakt hem af. Zijn colleges werden slecht bezocht, al na de publicatie van zijn eerste boek keren vakgenoten zich van hem af. Filoloog Friedrich Ritschle (1806-1876) karakteriseerde de analyses van Nietzsche als "Wagner-Schopenhauerische Kunstmysterienreligionsschwärmerei". En collega Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf vond dat "Nietzsche nicht auf einen philologischen Lehrstuhl gehöre, sondern Prophet für eine irreligiöse Religion und eine unphilosophische Philosophie geworden sei". En de boeken van Nietzsche verkochten nauwelijks; ze werden pas in de 20^e eeuw een commercieel succes.

Een voorbeeld: In 1884 publiceerde Nietzsche zijn beroemdste boek: "Also sprach Zarathustra". In dit boek presenteert hij concepten als 'de Uebermensch', de 'wil tot macht' en de 'eeuwige terugkeer van hetzelfde'. Hij noemt dit boek zelf 'het belangrijkste boek uit de Duitse filosofie'. Maar het verkocht voor geen meter, en was in de tijd dat Nietzsche

aanspreekbaar was volkomen onbekend. Opmerkelijk is dat later, tijdens WOI, vrijwel elke Duitse soldaat in de loopgraven een exemplaar van "Also sprach Zarathustra" bezat.

Nietzsche werd in 1844 geboren in het dorpje Röcken, vlak bij Leipzig, uit puriteinse ouders. Zijn vader, een dominee, sterft als Nietzsche vijf jaar oud is. Hij wordt opgevoed door zijn grootmoeder, zijn moeder, zijn tantes, en zijn twee jaar jongere zus Elisabeth (over wie later meer). Hij is een zeer muzikaal, wat in zichzelf gekeerd kind.

Op zijn 14^e wordt hij leerling op een internaat, waar jongens op spartaanse wijze worden opgeleid. Hij gaat (uiteeraard) theologie studeren, maar dat bevalt hem niet, en hij verandert zijn studierichting in Grieks en Latijn. Op zijn 24^e wordt hij hoogleraar Klassieke Talen. Tien jaar later neemt hij vanwege problemen met zijn gezondheid ontslag.

Daarna zwerft hij door Midden- en Zuid-Europa, van Venetië naar Nice naar bergdorpjes in Zwitserland, op zoek naar rust en een heilzame omgeving. Hij neemt afstand van de 'beschaafde wereld' om in alle rust zijn filosofische ideeën op papier te kunnen zetten.

Op zijn 44^e zakt Nietzsche in Turijn op straat in elkaar, volgens overlevering met zijn armen om de hals van een paard dat door zijn koetsier wordt mishandeld. Daarna was hij niet meer aanspreekbaar tot aan zijn dood in 1900.

Nietzsche was vriendelijk, hoffelijk, maar hield altijd enige afstand, en was ook zelf moeilijk benaderbaar.

Nietzsche is nooit getrouwd, maar hij is in ieder geval één keer verliefd geweest. De gelukkige was filosoof, schrijfster en psycholoog Lou Salomé (1861-1937). Salomé was een zeker voor die tijd vrijgevochten en geëmancipeerde vrouw. Ze werkte samen met Sigmund Freud en had een langdurige relatie met dichter Rainer Maria Rilke. Ze wordt vermeld in het boek "Een beestachtige geschiedenis van de filosofie" van Erno Eskens uit 2015. Eskens beschrijft in dit boek de steeds wisselende nadruk in de westerse geschiedenis voor het witte en het zwarte paard van het platoonse beeld van de mens als 'zielenwagen', met het intellect als menner, een woest zwart paard dat naar de aarde wil, en een braaf wit paard dat omhoog wil, naar de goddelijke ideeënwereld. We hebben het er tijdens de bijeenkomst over Kant over gehad.

Als classicus was Nietzsche uiteraard op de hoogte van dit model. Het is dus geen toeval dat hij op een foto uit 1882 op de plaats van het zwarte paard staat. Zijn vriend, schrijver en filosoof Paul Rée (1849-1901), met wie Salomé ook een relatie had, staat op de plaats van het witte paard. Nietzsche noemt Salomé 'de enige mens met wie ik als gelijke kan praten'. Het feit dat Salomé relaties had met andere mannen was voor hem een probleem. Het zou de relatie uiteindelijk de kop kosten. En Nietzsches zus Elisabeth (over wie later meer) had een hekel aan Salomé, en probeerde haar op allerlei manieren weg te pesten.

Volgens Nietzsche is de wereld een chaotisch geheel met oneindig veel verschijningsvormen. Afhankelijk van onze behoeftes en belangen proberen we een deel van die chaos waar te nemen en te kennen. Om te kunnen overleven, zetten we een deel van de chaotische processen a.h.w. 'stil' en scheppen zo een schijnwereld die we denken te kennen, een illusie. Mensen gebruiken woorden en begrippen om hun werkelijkheid te construeren. Door het gebruik van woorden stelt de mens zichzelf centraal in de wereld, en maakt in feite geen deel meer uit van de werkelijkheid. Kennen wordt zo een kwestie van macht en een vorm van geweld.

Nietzsche verwijst regelmatig naar de Griekse tragedie waarin twee krachten werkzaam zijn: Dionysos, de woeste natuurkracht, en Apollo, die streeft naar orde en schoonheid. Volgens filosoof Martine Prange interpreteert Nietzsche de Duitse filosofie als 'een beweging van heimwee naar de klassieke Griekse wereld'. De weg die hiervoor gekozen is, is een christelijke, en juist die keuze blokkeert de toegang tot 'een dionysische bevestiging van het leven'.

Nietzsche was er ten diepste van overtuigd dat mensen ongelijk zijn en ongelijkwaardig. Elk individu verandert voortdurend in zijn/haar leven, mensen verschillen onderling, en mensen zijn economisch en sociaal verschillend. Verder zijn er grote verschillen in opvattingen en ideeën. En mensen zijn verschillend wat betreft de moraal. De klassieke moraal is die van de vervolmaking van jezelf. De joods-christelijke moraal is autoritair en gericht op gehoorzaamheid. Volgens Nietzsche is de joods-christelijke moraal in de moderne tijd dominant geworden. Deze moraal is volgens hem een vorm van zelfverloochening. Hij zet er een 'Herrenmoral' tegenover:

"Waarlijk, de mensen gaven zichzelf al hun goed en al hun kwaad. [...] Waarden legde pas de mens in de dingen, ter eigen handhaving, - hij schiep eerst de dingen een zin, een mensenzin! Daarom noemt hij zich 'mens', dat is: de schattende. [...] Pas door het schatten wordt waarde geboren, en zonder het schatten zou de noot van het bestaan hol wezen." (Uit "Also sprach Zarathustra" – 'Van duizend en een doel')

Uit "voorbij goed en kwaad" no.260 over herenmoraal en slavenmoraal:

"De mens van het voorname type is voor zijn gevoel zelf waardebepalend, hij heeft geen goedkeuring van node, hij oordeelt: 'Wat voor mij schadelijk is, is schadelijk als zodanig', hij ziet zichzelf als iets waaraan de dingen eerst hun eer ontnemen, hij is waardenscheppend. [...] Anders is het gesteld met het tweede type van moraal, de slavenmoraal. [...] Het oog van de slaaf beziet de deugden der machtigen met afgunst: hij heeft scepsis en wantrouwen tegen al het goede dat daar geëerd wordt. Hij wil zichzelf ervan overtuigen dat het geluk daar op zichzelf al niet echt is. Omgekeerd worden die eigenschappen opgedolven en met licht overgoten, die ertoe dienen de lijdenden het bestaan te verlichten: hier komen het medelijden, de gediensstige, hulpvaardige hand, het warme hart, het geduld, de vlijt, de ootmoed, de vriendelijkheid to eer en aanzien, want dat zijn hier de nuttigste eigenschappen en bijna de enige middelen om de druk van het bestaan te verdragen." En "een verlangen naar vrijheid hoort noodzakelijk tot de slavenmoraal, terwijl een kunstzinnige, geestdriftige eerbied en toewijding de noodzakelijke, vaste symptomen zijn van een aristocratische manier van denken en waarden."

Nietzsches kritiek op Plato en Aristoteles, en op alle denkers die zich op deze filosofen baseerden (dus ook christelijke kerkvaders), is dat ze het menselijke verlangen naar kracht en macht afzwakken door het te richten op een ideeënwereld of een leven na de dood. Hierdoor veranderen ze volgens Nietzsche krachtige individuen in makke kuddedieren.

Nietzsche heeft het over de 'genealogie van de moraal': hij onderzoekt een bepaalde moraal als lid van een familie. Waar komt een bepaalde moraal vandaan? Wat zijn de wortels ervan? Hoe zijn we geworden tot wat wij nu zijn? En hij probeert na te gaan hoe de westerse

cultuur er aan het eind van de 19^e eeuw voorstaat. En wat voor mensen brengt deze laatmoderne cultuur voort?

Op individueel niveau doet hij hetzelfde: hij gaat na waarom iemand zich gedraagt zoals hij zich gedraagt. Wat zit er achter. Waar komt het gedrag uit voort? En hij analyseert genadeloos; hij noemt zichzelf 'de filosoof met de hamer'. Die hamer wordt vaak, ook door Nietzsche zelf, gezien als een sloophamer, waarmee ondeugdelijke opvattingen tot puin geslagen kunnen worden, maar volgens sommige biografen hanteert Nietzsche ook een andere hamer: de 'percussie-hamer' van de filosoof-arts. Veel sociaal geaccepteerd gedrag ziet Nietzsche als een uiting van behoefte aan zekerheid. Het leven verandert voortdurend. Dat veroorzaakt een fundamentele bestaansonzekerheid. De 'condition humaine' zorgt ervoor dat mensen steun zoeken in een algemeen gedeelde moraal. Nietzsche ziet religie, etiquette, geloof in goedheid en medemenselijkheid als een soort levensverzekering. Hij stelt deze valse zekerheid aan de kaak, in een poging te voorkomen dat de mensheid afglijdt tot een 'ras van slaven'.

Er zijn volgens Nietzsche sterkere en zwakkere mensen, heren en slaven. Sommige mensen hebben zichzelf gevormd, anderen hebben dat nagelaten. Nietzsche dacht in termen van 'ziek' en 'gezond'. Een gezonde mens respecteert zichzelf, en waardeert zichzelf niet te hoog, maar ook niet te laag. Een gezonde mens ontwikkelt zich als uniek individu, accepteert tegenslag als onderdeel van het leven, en meet zich geen slachtofferrol aan. Er bestaat geen hiernamaals, voortuitgang is een illusie, en leven is herhaling, een 'eeuwige terugkeer van het gelijke'. Een krachtige persoonlijkheid accepteert dit; een slaaf ontkent de bestaansonzekerheid, durft het leven niet aan. Een slaaf conformeert zich aan de regels van de groep, vlucht in amusement en fundamentalisme.

Vroeger was de herenmoraal eigen aan de aristocratie. De ridderlijke aristocraat ging uit van zichzelf, bepaalde de wereld, en stond boven kleinzieligheid en hebberigheid. Dat waren eigenschappen van het lagere volk, de slaven. Zij waren jaloers op de macht van de aristocraten, en op een gegeven moment in de geschiedenis wordt de moraal van de zwakkeren dominant. Onderworpen zijn, verdraagzaam, sociaal wordt voorgesteld als nastrevenswaardig.

Volgens Nietzsche maakt de moderne cultuur zich los van traditie, ze is gericht op wetenschappelijke kennis, op ontwikkeling van het individu, op rationaliteit en het ontmaskeren van bijgeloof. Het vooruitgangsgeloof van de Verlichting wordt getemperd door iemand als Rousseau, die mensen oproept te luisteren naar hun innerlijke stem. Nietzsche leefde in een tijd van de eerste stoomboten, van urbanisatie en industrialisatie, van nieuwe, elkaar vaak heftig bestrijdende politieke stromingen. Er heerst een positief, optimistisch vooruitgangsgeloof. Nietzsche bekijkt e.e.a. van een afstand, en ziet de keerzijde van deze situatie: autoriteiten vallen weg, en er zijn nauwelijks meer gemeenschappelijke doelen. Nietzsche werkt e.e.a. uit in zijn "Kritik der Modernität" in "Voorbij goed en kwaad" en "Ecce homo".

Belangrijk hierbij is te weten dat in de tijd van Nietzsche de Duitse samenleving kunstzinnige creativiteit vele malen hoger waardeerde dan sociale, politieke of technische wetenschap. Dit verklaart de enorme populariteit van Nietzsche (later in zijn leven, omdat Nietzsche, i.t.t. Rousseau, nauwelijks aandacht besteedde aan pr), en ook van bijvoorbeeld Wagner, en later

Husserl en Heidegger. Allerlei dubieuze theorieën over gezondheid, volk en ras werden voor zoete koek geslikt vanuit een modieuze afkeer van wetenschappelijk onderzoek.

“Onze instituties deugen niet meer, daarover is men het eens.” Dat ligt volgens Nietzsche echter niet aan die instituties, maar aan ons! Nadat we alle instincten zijn kwijtgeraakt waaruit instituties groeien, raken wij ‘het instituut’ kwijt, omdat wij zelf er niet meer voor deugen. Het hele Westen heeft niet langer zulke instincten als die waaruit instituties groeien, waaruit de toekomst groeit; men leeft voor vandaag, snel en onverantwoordelijk, en dat noemt men ‘vrijheid’.

Nietzsche zag dat de emancipatie van burgers en de toenemende individualisering het einde van het gemeenschapsleven inhield, en de opkomst van de massamaatschappij. Daarin zijn mensen “geen materiaal meer voor een samenleving”. Nietzsche wantrouwde de kleinburgerlijke, christelijke moraal van zelfverloochening, naastenliefde, afkeer van het lichamelijke. Onzelfzuchtigheid zorgt ervoor dat weerbaarheid verdwijnt. Aan het eind van de 19^e eeuw zag Nietzsche barsten ontstaan in het vooruitgangsgeloof: er was in toenemende mate sprake van fatalisme en scepticisme. Waarden worden waardeloos. Nietzsche noemt dit ‘nihilisme’. Deze term is door Nietzsche bekend geworden, maar filosoof Paul van Tongeren geeft aan dat het begrip al eerder gebruikt werd, o.a. door de Duitse dichter Jean Paul (Richter – 1763-1825) en de russische schrijver Ivan Toergenjev (1818-1883). Kern van het nihilisme is het besef dat de wereld chaotisch is en zonder fundament. Voor een nihilist heeft God zijn geloofwaardigheid verloren. Mensen twijfelen aan alles, ook aan de zin van het leven. Het gaat alleen nog om uiterlijke vorm, en mensen vluchten in het spelen van een rol.

Volgens Nietzsche zou uiteindelijk nationalisme de plaats innemen van religie, en daarin heeft zijn zonder twijfel gelijk gekregen.

Gebrek aan zin leidt tot onverschilligheid en ‘wilszwakte’, en uiteindelijk tot zelfverachting. Mensen willen niet meer gehoorzamen, maar weigeren tegelijk om een eigen moraal te ontwikkelen.

Plato, en later neoplatonisten als Augustinus, zochten een absolute basis voor de moraal. Bij verlichtingsdenkers als Hume en Kant groeit scepticisme t.o.v. niet verifieerbare metafysica. Begrippen als God, ziel, erfzonde, hemel, hel, verliezen hun traditionele betekenis, en spelen nog slechts een rol in het domein van persoonlijke fantasie. In de moderne tijd wint de overtuiging terrein dat moraal niet meer is dan culturele conventie. Volgens Nietzsche ‘strooit elke leer die verlossing in het vooruitzicht stelt, religieus en politiek, ons zand in de ogen’. Volgens Nietzsche heeft contemplatieve introspectie geen zin: je ontdekt jezelf niet door naar binnen te kijken, maar door jezelf te uiten, door te handelen en je grenzen te overstijgen.

Voor Nietzsche vereist een op een geloofwaardige manier in de wereld staan het innemen van een standpunt. Moderne mensen ‘dwalen in een oneindige nacht’, en verliezen zelfs het idee dat het formuleren van een geloofwaardig standpunt mogelijk is, en dat het innemen van zo’n standpunt zin heeft.

Het moderne liberalisme draagt volgens Nietzsche niet bij aan beschaving; het brengt beschaving terug tot individuele zelfbeschikking. Het verdedigt de negatieve vrijheid, het slaafse verlangen om los te komen van belemmerende, en soms verstikkende banden. Maar

het houdt zich niet, of te weinig, bezig met vrijheid als het positief, optimaal, in vrijheid vorm geven aan je leven.

Nietzsche worstelde met de groeiende onverschilligheid in de samenleving en de gemakzucht en oppervlakkigheid van de moderne burger, maar hij was geen cultuurpessimist. De dood van God opende volgens hem ook mogelijkheden ('schiep nieuwe kansen' in modern jargon): vrije denkers voelen zich 'als door een nieuw morgenrood verlicht'. 'De horizon ligt weer open, al is het doel, de nieuwe koers, nog niet helder'. Nietzsche wil nihilisme bestrijden met een authentieke levensstijl. Mensen moeten leren omgaan met hun vrijheid. Een moderne mens moet leren zelf vorm te geven aan zijn eigen leven. We moeten 'worden wie we zijn', en je moet 'stuurman worden van je eigen schip'.

Dat kan alleen een sterke persoonlijkheid, niet een slaaf. Een moderne mens creëert zijn eigen houvast/waardenoriëntatie, en gaat niet op zoek naar iets uit het verleden, of iets in de natuur. Leven doet soms pijn, dat heb je te accepteren. Maar je moet er niet passief in berusten; juist die pijn versterkt je liefde voor het leven en voorkomt dat je verslapt. 'Amor fati' gaat bij Nietzsche dus niet over passief liefhebben, maar betreft niet zelden een heftige liefdesrelatie. Aristoteles stelde: een wijs mens streeft naar pijnloosheid, niet naar lust. Vanuit deze gedachte trok Nietzsche zich steeds meer terug uit het sociale leven, en onthield hij zich van seks, dat hij kwalificeerde als 'zelfbedrog van het individu'. Maar een vakantie in Italië in 1876 met Richard en Cosima Wagner deed hem van standpunt veranderen: vanaf die tijd zag hij pijn als een 'natuurlijke en noodzakelijke weg naar verbetering'. En na als student een keer dronken te zijn geweest, had Nietzsche zijn hele leven een afkeer van alcohol: "De gezelligheid van kroegen staat me volledig tegen", schrijft hij in een brief aan zijn vroegere studiegenoot Carl von Gersdorff, "Bepaalde individuen kan ik nauwelijks verdragen vanwege hun dronkemansmaterialisme". In de 'Vrolijke wetenschap' [290] formuleert hij een opdracht aan zichzelf: "Denn eins ist not: daß der Mensch seine Zufriedenheit mit sich erreiche – sei es nun durch diese oder jene Dichtung und Kunst: nur dann erst ist der Mensch überhaupt erträglich anzusehen! Wer mit sich unzufrieden ist, ist fortwährend bereit, sich dafür zu rächen: wir anderen werden seine Opfer sein, und sei es auch nur darin, daß wir immer seinen häßlichen Anblick zu ertragen haben."

Het gaat Nietzsche om karaktervorming, 'Bildung'.

Als kind heb je een nog ruw, ongevormd, chaotisch karakter. In het Bildungsproces ben je bezig met het stileren van dat karakter, en vorm je een 'tweede natuur', op basis van je sterke en zwakke punten. Daarvoor is zelfkennis nodig, oefening, het vermogen om te beoordelen wat goed en wat slecht is, en een doel (i.c. een stijlvol karakter vormen).

Nietzsche gebruikt hierbij de metafoer van de tuin. Het doel is een prachtig landschap. Het gaat hierbij zowel om esthetische kunst als om vakmanschap.

Nietzsche: laat je leven niet ongebruikt voorbij gaan: maak er wat van, op een authentieke, soevereine manier. Zijn benadering wordt ook wel getypeerd als 'romantisch expressivisme'. "Zoek je eigen weg, desnoods alleen, word niet iemand die zichzelf levend begraaft, word geen slachtoffer", zegt Nietzsche in "Also sprach Zarathustra".

De mens is in wezen een scheppend wezen dat zichzelf kan vormgeven. In de mens zijn volgens Nietzsche 'schepper en schepsel verenigd'. "Blijf de aarde trouw, en beleef je onzekere leven op een stijlvolle manier"

Ga op zoek naar wat je zelf van belang vindt, leer je daarin uitdrukken, en leer goed met jezelf leven”.

Authenticiteit betekent: niet bang zijn, niet uit angst je aan regels houden; het betekent: autoriteiten weerstaan, actief en creatief uitzoeken wat voor jou van belang is.

In een poging om wat meer structuur aan te brengen in deze serie gedachten, observaties en opvattingen (tot hier min of meer in de stijl van Nietzsche) zet ik enkele belangrijke werken op een rij, in historische volgorde.

In de 20 productieve jaren van zijn leven schreef Nietzsche vele boeken, en met elk van deze boeken kun je moeiteloos een avond vullen (of een week, of een jaar, of langer). We komen vanavond niet verder dan een vluchtig overzichtje.

Er wordt wel gezegd dat je van elke opvatting die Nietzsche verkondigde ergens in zijn oeuvre een tegenovergestelde opvatting te vinden is. Dat heeft te maken met Nietzsches methode van filosoferen: hij ging met zijn hamer theorieën en meningen van collega-filosofen te lijf (hij had geen enkel respect voor autoriteit), maar deed dat ook met die van hemzelf. En in een continu verbeterproces vergruizelde hij ook inconsistenties, onwaarheden en ongefundeerde aannames in zijn eigen werk. Dit is zeker het geval wanneer je de verschillende periodes in zijn werkzame leven vergelijkt, maar ook in één boek spreekt hij zichzelf soms tegen. In “Menschliches, Alzumenschliches” uit 1880 bijvoorbeeld stelt hij: “De theorie van een leger als een middel uit noodweer moet men even grondig afzweren als elk enthousiasme voor een veroveringsoorlog.” Maar een stuk verder in hetzelfde boek stelt hij: “De oorlog is noodzakelijk. Het is ijdel enthousiasme en voos idealisme om van de mensheid nog veel te verwachten, als die mensheid verleerd heeft oorlog te voeren.” En Nietzsche spreekt vaak niet zelf, als filosoof/auteur, maar legt vaak anderen woorden in de mond, op eenzelfde manier als Plato sprak door de mond van Socrates (van wie overigens niet duidelijk is of hij ooit bestaan heeft). Vervolgens mag de lezer uitzoeken of deze woorden een boodschap zijn, een analyse, of juist satire, ironie. Misschien bedoelt Nietzsche wel het tegenovergestelde te zeggen van wat letterlijk beweerd wordt. Vaak is niet duidelijk of Nietzsches analyse een oproep is om opnieuw kritisch te kijken naar gangbare theorieën en overtuigingen, of een volgens hem realistische beschrijving van een realiteit.

Er zijn drie periodes te onderscheiden in de periode 1869-1889:

= Een periode waarin Nietzsche gericht was op zijn inspiratoren: Wagner + Schopenhauer
Nietzsche analyseert de moderne westerse cultuur in deze periode vanuit de klassieke, Griekse.

Ik belicht kort twee werken uit deze periode:

1872: ‘Die Geburt der Tragödie aus der geiste der Musik’ – Nietzsche was 27, professor klassieke talen, en een Schopenhauer- en Wagneradept. Hij schildert de vroege Griekse cultuur als een pessimistische, depressieve, waarin twee krachten werkzaam zijn: de apollonische (gericht op orde en beheersing) en de dionysische (de woeste natuurkracht, de ‘Urwille’). In de tragedie maakt de mens een kunstwerk van zichzelf. Renaissance- en barokopera zijn ‘entartete’ vormen van de oorspronkelijke tragedie. Wagner wordt bejubeld als iemand die teruggrijpt op de oorspronkelijke natuurkracht. [later werkte schrijver Herman Hesse dit thema uit in zijn boek “Narziss und Goldmund” uit 1930]

1876: “Unzeitgemässe Betrachtungen” (oneigentijdse beschouwingen) – een boek in vier delen. Een ervan gaat over Wagner als pijler van de cultuur, en een ander over

Schopenhauer als opvoeder. Wagner achtte hij in staat de kracht van de Griekse tragedies te laten herleven. Helden in tragedies komen op akelige manieren aan hun eind, maar blijven altijd zelfbewust en vol levenskracht. Ze accepteren hun noodlot. In zijn boek "Die Welt als Wille und Vorstellung" uit 1819 stelt Schopenhauer dat de menselijke drang om voortdurend te veranderen de belangrijkste bron van ongeluk is. Geluk vind je slechts door berusting en medelijden.

Een citaat uit de 'oneigentijdse beschouwingen': "De mens vraagt het dier wel eens: waarom vertel je me niet over je geluk en kijk je me alleen maar aan? Het dier wil wel antwoorden en zeggen: dat komt doordat ik altijd meteen vergeet wat ik wilde zeggen – maar toen vergat het ook dit antwoord weer en zweeg, zodat de mens zich erover verwonderde."

= In de tweede periode keert Nietzsche zich tegen wat hij in de eerste beweerde; nu zijn religie en kunst vormen van weigeren om het echte, harde leven te aanvaarden zoals het is. Schopenhauer is te passief, en Wagner heeft de weg naar de natuurlijke oerkracht verlaten in ruil voor een romantische sprookjeswereld.

Werken:

1880: Menschliches, Alzumenschliches (menselijk, al te menselijk). Nietzsche geeft zichzelf, naar eigen zeggen, een 'antiromantische zelfbehandeling'. Hij verbiedt zichzelf bijvoorbeeld 'grondig en principieel' alle romantische muziek. Hij gaat op zoek naar zichzelf, "ik dwong mezelf naar een omgekeerd, onbeproefd zielsklimaat, en met name tot een wegtrekkende omtrekking in den vreemde, in het vreemde, tot een nieuwsgierigheid naar al het vreemde." Deze zoektocht leidt van ziekte naar genezing, en Nietzsche beveelt iedereen deze exercitie aan, omdat hij van mening is dat zijn situatie geen unieke, persoonlijke is, maar een algemeen menselijke.

1882: Die fröhliche Wissenschaft (de vrolijke wetenschap)

Nietzsches definitie van gelukzaligheid: Als een demon aan je zou verschijnen die je zou openbaren dat alles zich oneindig herhaalt, zou je eerst wanhopig en bijna gek worden, maar daarna, nadat je erin hebt berust, zou je leven in de vrolijke wetenschap dat je alles al eens gedaan hebt.

In dit boek staat de misschien wel beroemdste uitspraak van Nietzsche: "God is dood". Dat zegt niet Nietzsche zelf, maar 'der tolle Mensch': "Die op klaarlichte morgen een lantaarn opstak, op de markt ging lopen en onophoudelijk riep: 'Ik zoek God! Ik zoek God!'" tot grote hilariteit van omstanders. "God is dood. God blijft dood. En wij hebben hem gedood!" God is dood en de kerken zijn zijn grafmonument geworden. God is weg, en komt niet weer terug. De dolende idioot is de weg kwijt. Kant zou zeggen: Hij is niet zijn verstand kwijt, maar zijn relatie met de werkelijkheid. Oriëntatiepunten in de vorm van religieuze dogma's (Augustinus) en 'grote verhalen' (Fukuyama) bestaan niet meer en/of wijzen mensen niet meer de weg. Boeddha is te koop bij de Action als ornament voor in de tuin.

Volgens Nietzsche "Irren wir als durch ein unendliches Nichts". Er is lef voor nodig om deze realiteit onder ogen te zien. Nietzsche noemt zichzelf 'een dappere pessimist'.

= De laatste periode begint met "Also sprach Zarathustra". Kernwaarden in deze periode zijn: 'God is dood', de 'Wille zur Macht' en 'de eeuwige wederkeer'. Het is de meest productieve periode van Nietzsches leven, waarin hij vaak ziek is, depressief en wanhopig, maar zijn teksten laten een levenskracht, creativiteit, non-conformisme en lef zien die tot op de dag van vandaag hun werking hebben behouden, en die op geen enkele manier gedateerd overkomen.

1885: "Also sprach Zarathustra" – 'een boek voor allen en voor niemand'. Hoofdpersoon is de Iraanse profeet Zarathustra, die volgens de overlevering in de 7e eeuw voor Christus een religie predikte waarin sprake was van drie menselijke zielen: een die doorleeft na de dood, een die op aarde blijft spoken, en een geweten. Er is één echte god: Ahura Mazda, de god van het licht. Mazda heeft twee kinderen: een goede geest en een slechte. Het zoroastrisme was tot na de Romeinse tijd bijzonder populair, en stond min of meer model voor alle huidige wereldgodsdiensten.

Volgens Nietzsche was Zarathustra 'de bron van de grootste vergissing in de geschiedenis van de mensheid: de uitvinding van de moraliteit. In "Also sprach Zarathustra" daalt Zarathustra af van zijn berg, mengt zich onder de mensen, en wijst de weg richting 'Uebersch' . De mens moet zich alles opnieuw afvragen en uitstijgen boven zijn dierlijke emoties. Wanneer dat lukt, breekt het tijdperk van de laatste mens aan, de mens die 'met zichzelf samenvalt' en daardoor gelukkig is.

De stijl waarin het boek geschreven is, kenmerkte vertaler Hendrik Marsman als 'bliksemende verheldering en visionaire exaltatie'. Er is sprake van religieus getinte redevoeringen, dansen en brullende gezangen, en Zarathustra wordt vergezeld van allerlei dieren, met wie hij communiceert.

Nietzsche had weinig last van valse bescheidenheid, en kwalificeerde het boek zelf als 'het hoogste geschrift dat de mens tot dusver had gekend'.

1886 *Jenseits von Gut und Böse* – een boek over moraal. Alles in het universum wordt gedreven door de wil tot macht. Ideale werelden staan los van de aarde, de zintuiglijke realiteit. Hij keert zich in dit boek tegen Schopenhauer, die de wil zag als een abstracte entiteit, die voor iedere mens duidelijk is. Voor Nietzsche betekent een 'vrije wil' dat mijn wil groter is dan die van jou. Moraal is wat de sterkste wil wil, en in die zin niets anders dan macht. Hij noemt iedereen die hem kan volgen in deze gevaarlijke redenering een 'Uebersch' . En er bestaat ook een 'Uebersprache': de Duitse taal is de beste Europese taal, omdat in die taal ook emoties kunnen worden uitgedrukt. Het Frans is bijvoorbeeld 'alleen geschikt voor rationele gedachten'.

Ook religie is een vorm van macht, en de christelijke religieuze moraal heeft als doel de zwakkeren macht te verlenen. Het gaat Nietzsche om het individu, niet om de massa. Socialisme beschouwde hij als een machtsgreep van de kuddemens.

1887: "Zur Genealogie der Moral" – Moraal is het product van toeval. Het onderscheid goed-kwaad is eigen aan de kuddegeest; de Uebersch hanteert slechts het onderscheid goed/slecht. Hij bepaalt zelf wat wat is. Nietzsches 'genealogie' lijkt op etymologie: er is geen duidelijk 'oorsprong'; hij onderzoekt samenhangen, de 'herkomst' van bepaalde opvattingen.

1889: "Götzendämmerung" (afgodenschemering) – De titel verwijst naar het laatste deel van de Ring des Nibelungen van Wagner. Het werk bestaat grotendeels uit losse gedachten en aforismen, en is geen systematische uiteenzetting. Nietzsche zegt dingen als: "Was mich nicht umbringt, macht mich stärker" en "Sokrates war ein Misverständniss" (omdat hij de rede tot autoriteit verhief). "Die scheinbare Welt ist die einzige, die wahre Welt is nur hinzugelogen". "Die praxis der Kirche is lebensfeindlich".

Nietzsche propageert een 'Umwertung aller Werthe': het gaat er niet om, een gebod op te volgen, maar goed te leven. En een onbekend verschijnsel terugvoeren tot iets wat je wel begrijpt is geruststellend, maar deugt niet, is fantasie. En het idee van de 'vrije wil' is een truc om je verantwoordelijk te maken; er bestaat helemaal geen 'wil' die iets veroorzaakt. En het feit dat onderwijs toegankelijk is voor iedereen, ook voor de zwakkeren, zorgt ervoor dat

de kwaliteit ervan gekelderd is. En Nietzsche is het niet eens met Jean-Jacques Rousseau: je moet niet terug naar de natuur, maar de natuur overstijgen!

“Ecce Homo” – Misschien wel de wonderlijkste autobiografie die ooit geschreven is, met hoofdstukken als ‘Waarom ik zo slim ben’ en ‘Waarom ik zulke goede boeken schrijf’. Volgens sommigen getuigt het boek van ‘superieure ironie en zelfspot’, volgens anderen is het een voorbode van zijn naderende waanzin. Nietzsche gaf in 1888 zelf aan dat het boek eigenlijk niet bedoeld was om te publiceren: “Es ist nichts für Deutsche”.

“Der Antichrist” – Nietzsches laatste werk voordat hij geestelijk instort. Hij gaat tekeer tegen het christendom en de christelijke kerk, die hij aansprakelijk stelt voor de ondergang van de antieke wereld, en voor de westerse decadentie in zijn tijd. Het verlangen naar vrede zorgt voor de achteruitgang van vitaliteit en kracht. Medelijden verdubbelt ellende en drijft mensen tot ‘niet-zijn’. Theologen en priesters vergiftigen het leven. Het christendom en het boeddhisme haten de natuur, de zintuiglijke realiteit, het lichamelijke bestaan. Geloven betekent dat je wil om te leven gebroken is, en iemand die bereid is zich te laten bekeren tot een geloof geeft daarmee aan dat hij ziek is. “Jezus was de enige echte christen”.

De twee jaar jongere zus van Nietzsche, Elisabeth, trouwde in 1885 met antisemiet en nationalist Bernhard Förster. Nietzsche heeft weinig waardering voor zijn zus, die hij een ‘antisemitisch gansje’ noemt, en hij kan zijn zwager niet luchten of zien. Hij gaat niet naar de bruiloft en is blij wanneer het echtpaar naar Paraguay vertrekt om daar een raszuivere kolonie, Nueva Germania, te stichten. Het project mislukt, Bernhard pleegt zelfmoord, en in 1893 keert Elisabeth terug naar Duitsland. Nadat Nietzsche krankzinnig was geworden, werd hij enige tijd opgenomen in een psychiatrische inrichting. Daarna zorgde zijn moeder voor hem, tot haar dood in 1897. Vervolgens nam zijn zus Elisabeth de zorg voor hem over. Zij beheerde zijn nalatenschap tot haar dood in 1934. Niemand kreeg zonder haar toestemming inzage in manuscripten. Ze verkocht beeldjes van Nietzsche, en stelde hem tentoon aan betalende bezoekers. Elisabeth heeft zijn werk gecensureerd, delen ervan vervalst, en met hulp van gerenommeerde Duitse schrijvers als Rudolph Steiner een biografie van Nietzsche geschreven die volledig aansloot bij haar ideeën. Ze was overtuigd antisemiet en fascist, en wat haar niet beviel in het werk van haar broer heeft ze naar eigen inzicht aangepast. De slavenmoraal werd gekoppeld aan het jodendom, en de herenmoraal, de ‘Ueberschlecht’ aan de raszuivere Germaan. [foto Elisabeth met Hitler] Het heeft hem tot op de dag van vandaag een slechte naam bezorgd, die hij wat dit aspect betreft niet verdient, want als er iemand rabiaat tegen een ‘-isme’ was, en achter een ‘Führer’ aanlopen, dan was het Nietzsche wel. Zijn zogenaamde hoofdwerk, de “Wille zur Macht” is grotendeels geschreven door Elisabeth, en toegesneden op de nationaal-socialistische ideologie.

Voor Nietzsche zelf stond Duitsland gelijk aan ‘ziekte’, en belichaamde het zuiden ‘genezing’. Hij stelde in ‘de vrolijke wetenschap’: “Il faut méditerraniser la philosophie”. Dat klinkt toch anders dan ‘Deutschland über Alles’!

Nietzsche heeft het regelmatig over ‘de nieuwe mens’. In ‘Also sprach Zarathustra’ heeft hij het over ‘de laatste mens’: “Ziet! Ik toon u de laatste mens. ‘Wat is liefde? Wat is schepping? Wat is verlangen? Wat is ster?’ zo vraagt de laatste mens en knipoogt. Dan is de aarde klein geworden en op haar hipt de laatste mens, die alles klein maakt. [...] Een beetje gif af en toe, want dat geeft zoete dromen. En veel gif tenslotte, om zacht te sterven. Men werkt nog,

want arbeid is een vermaak. Maar men zorgt dat het vermaak niet aangrijpt. [...] ‘Wij hebben het geluk ontdekt’, zeggen de laatste mensen en knipogen.”

In ‘Voorbij goed en kwaad’ [214] “Wij, Europeanen van overmorgen [...] met al onze gevaarlijke nieuwsgierigheid, onze gecompliceerdheid en vermommingskunst, onze zachte en als het ware zoete wreedheid van geest en zinnen, wij zullen vermoedelijk, als we ze dan moeten hebben, slechts deugden hebben die zich het best aan onze meest geheime en intieme neigingen en onze vurigste behoeften hebben leren aanpassen.”

Vraag: Zijn wij, wereldburgers uit het jaar 2018, deze ‘Europeanen van overmorgen’?

Twee voorbeelden van deugden van de nieuwe mens:

= Grootmoedigheid: Volgens Nietzsche is grootmoedigheid een gevolg van een centrifugale kracht (een kracht die het centrum wil ontvluchten). Centrifugale personen zijn snel bevredigd, waarna oververzadiging optreedt. Deze zorgt voor een tegenovergestelde emotie. Een grootmoedig persoon met wraakgevoelens fantaseert zo intens over deze wraak dat sprake is van oververzadiging, en hij begint te walgen van zijn eigen fantasieën. Daardoor voelt hij niet meer de behoefte om de wraak ten uitvoer te brengen; hij vergeeft de vijand en wenst hem zelfs het beste toe. Gewone mensen snappen niet hoe hij dat voor elkaar krijgt, en de grootmoedige snapt niet dat zijn grootmoedigheid niet algemeen menselijk is.

= Het tweede voorbeeld is medelijden. Nietzsche formuleert een aantal argumenten tegen medelijden:

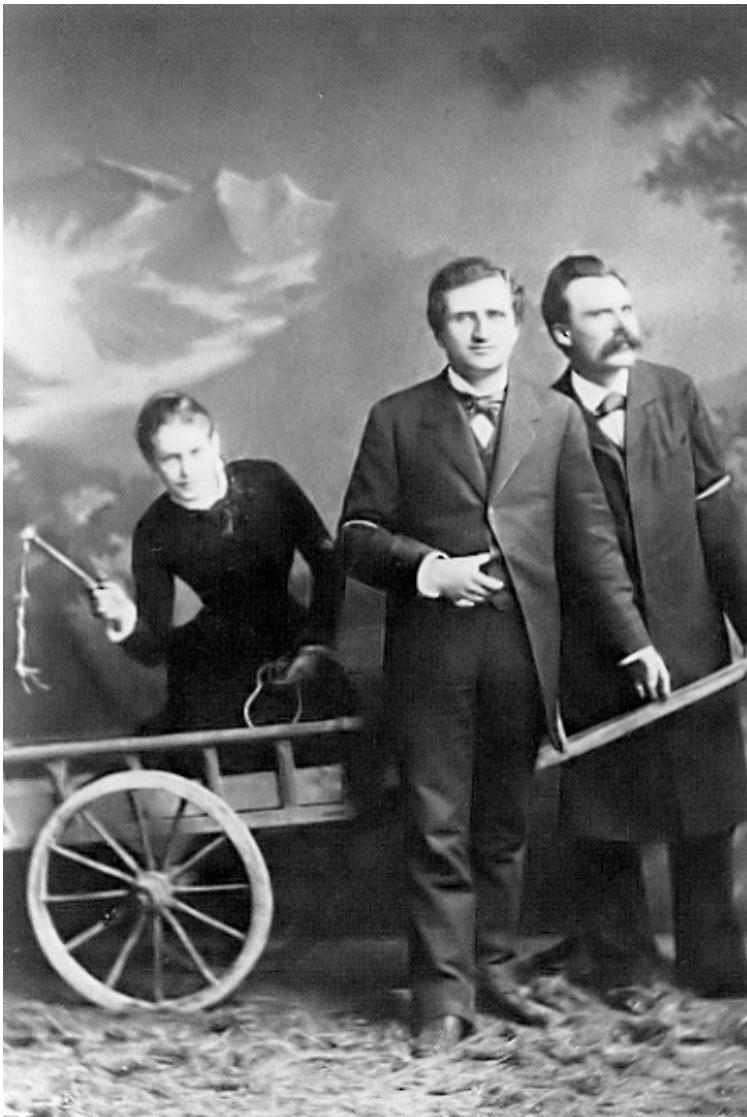
- Medelijden richt zich op een gemis bij het object van dat medelijden, en tast zo zijn/haar waardigheid aan, en indirect ook de waardigheid van degene die medelijdt.
- Je ontnemt degene op wie je medelijden zich richt het heilzame effect van zijn/haar ongeluk.
- Iemand die medelijdt, doet dat om zichzelf een goed gevoel te bezorgen. Medelijden is dus egoïstisch en niet altruïstisch.

Nietzsches advies: Heb je een lijdende vriend, wees dan een rustplaats voor zijn lijden, maar als een hard veldbed; zo help je hem het best om moediger en sterker te worden.

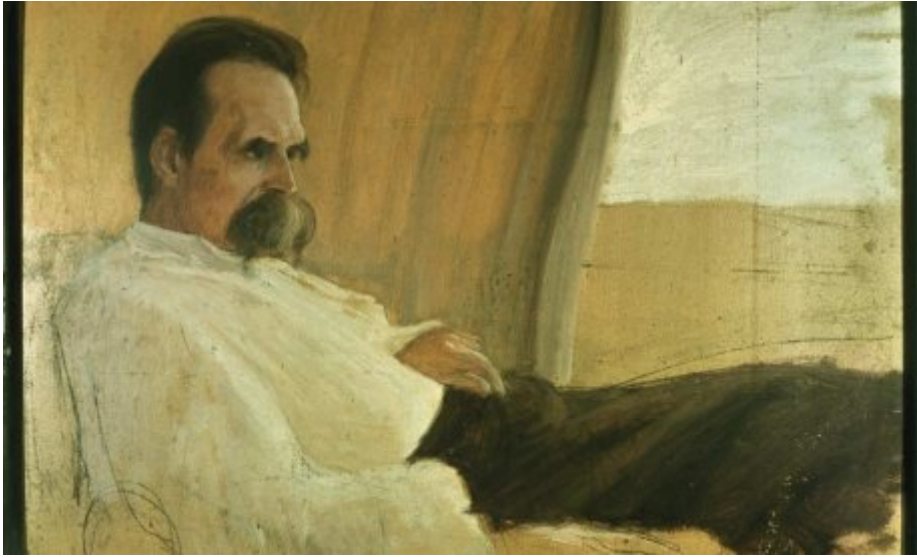
We sluiten, zoals aangekondigd, af met muziek: Mahler gebruikte voor het vierde deel van zijn derde symfonie een muzikaal thema van Nietzsche, maar ook een tekst: de laatste regels uit Zarathustra’s ‘dronken lied’: “Alle lust will Ewigkeit, tiefe, tiefe Ewigkeit!”

1867

1882

(schilderij van Hans Olde naar een foto uit 1898)

1935